

Virágh Ferenc

Gyomai „gyalogsátánok”

Néprajzi Közlemények 1960. 3-4.sz p. 290-294.

Noha Bálint Sándor Szegedi Szótára nem ismeri a szót, az Alföldön és Kelet-Magyarországon ’házasságközvetítő’ jelentésben él. A sokáig Kecskeméten élt Baksay Sándor írja 1888-ban Irodalmi dolgozataiban (III.36): „A gyalogsátán félhivatalos kezéről a legény a násznagy oltalma alá kerül.” Móricz Zsigmond 1912-ben született Tavaszi szél c. regényében olvashatjuk (27.1.): „A komendáló asszonyokat híjják Debrecenben gyalog szarkának, gyalog sátánnak.” Az Új Magyar Tájszótár gyűjtése szerint: pl. Hajdúböszörményben „gyalogsátán az az asszony, akit előre elküld a leendő vőlegény a lányos házhoz, hogy megy-e hát hozzá a lány vagy sem.”

Mielőtt elindultam, hogy elbeszélgessek a házasságkötéshez kapcsolódott, kihalóban lévő népszokás még élő hírmondóival, bennem is megrezent az az érzés, amit a szó táplálhat. „Életre kelt rosszindulat”, körülbelül ez jut eszünkbe „sátán” szavunkat hallva, s nyomban elvonul képzeletünkben Verdi Otellójának Jágója, Madách Luciferje és Arany János Vörös Rébékje. Magyarázkodnak a megkérdezett asszonyok is, nehogy rosszra gondoljunk. Nem is erről van szó a gyomai ’gyalogsátánok’ esetében!

A gyomai gyalogsátánok nem kezdeményezték a házasságot, csak követi minőségben képviselték a családi tanács óhaját. Amolyan hírvivő szerepet töltöttek be.” Vezényelt az éltesebb cseléd”, mondja a népnyelv. S itt a szavaknak a mai köznyelvtől eltérő jelentése van. A „vezényel” a követ szerepével összefüggésben annyit jelent, hogy „hírt visz”, „kedveltet”, „ajánl”. De csak egyszeri követjárásra szólt a megbízatása, és meghatározott feladatot kellett végrehajtania. Az „éltesebb cseléd” sem a mai szavunk megfelelője, hanem talpraesett asszonyt, „fihércselédet” kell értenünk rajta. Azonban a nyelv fejlődése lévén bonyolult folyamat, a változott tartalmú szó módosult jelentése mégis megőrzi bölcsőjének levegőjét. Ha a férfi és nő régi alárendelt viszonyát körültekintőbben elemezzük, érezzük, hogy a „cseléd” a népnyelvben is nem csekély mértékben azt is jelenti, ami mai köznyelvünkben a szóhoz tapadt: Ott ült az asszony ura a kanna mellett, de asszonyával töltetett magának vizet, ha szomjas volt. A legény, majd a férj tegezte a „fihércseléd”-et, de Fekete Mária gyalogsátánban csak házasságkötése után két hónap múlva gyűlt össze annyi mersz, hogy urát visszategezze. Lukács Gábort akkor hívták be hadgyakorlatra az első világháború előtt, s a levélpapírra már furcsállotta leírni a „magá”-t. Így lépett a katonai behívó a zsilip szerepébe az emancipáció útján. A megszépítő távolságban Lukács honvédeknek máson járt az esze, nem azon, hogy a „te”-n megütkezzék.

Hogy mi szükség volt a gyalogsátánokra? Ennek magyarázata a parasztság régi életformájában és gondolkodásában gyökerezik. Csat Erzsébet 18 éves korában ment először férjhez. Addigi életében háromszor volt bálban, azaz fiúk társaságában. Mint ő mondta: „Az utcán sem kódorogtak a lányok.” Este 6 óra után leányoknak már nem illett az utcaajtó

küszöbét átlépni. Egész hetük megfeszített munkával telt el, s csak vasárnap jutott néhány órányi szabad idejük, amikor barátnőikkel találkoztak. Nem ismerték tehát egymást a fiatalok, noha egy faluban éltek. Szükség volt közvetítőre, aki az első találkozást pótolta. Az idősebb asszonyok egybehangzóan az akkori legények gyámoltalanságáról beszélnek. „Némelyik olyan volt, hogy a barátjával együtt ment Lánynézőbe.” – mondják. A nagy többség gyalogsátánt küldött maga helyett.

A földvagyton megtartása és gyarapítása lényeges szerepet játszott a fiatalok kiházásításakor. A leendő vőlegény rokonsága pontosan kiszámította, hogy a kiszemelt lány hány „fertály” földet „tesz össze” a fiúéval. (Egy fertály 7 hold.) Árva Nagy Eszti 2, Csát Erzsébet 4 fertályt jussoltak Gyomán. Ha a leány „nem esett a fiú fajtájába” néha pártfogója is akadt a családi tanácsban mondván: „A szegénységet kipótolja ügyes kezével.” Azonban csak a különlegesen jól szövő-fonó lányoknak nézték el, hogy kevesebb földet hozzon, mint a fiú. Jó házasságnak azt tekintették, amikor a lány volt gazdagabb. Ilyenkor a vőlegény gyalogsátánja ajándékot kapott, és elmondhatta: „Piros papucsot szolgáltam.” Gyakran „leolvasta” a szegény lány a gazdag fiúról, hogy „öt hordja szívéen”, de mégis „megcsalta”, mert gazdagabb lányhoz erőltették. Ugyancsak „kosarat kapott” a szegény fiú gyalogsátánja a nálánál jóval gazdagabb lány otthonában.

A család már rábeszélte a legényt, hogy ez és ez volna hozzá való, amikor felkérték a rokonság egyik ügyes asszonyát a gyalogsátán szerepére. Csát Erzsébetnél Kádas Péterné (Imre Julcsa) járt el Megyeri Mihály gyalogsátánjaként, és előadta, hogy Mihálynak „komoly a számvetése”. Ugyanezt jelentette neki Szerető Antal gyalogsátánja, (Csapó Sándorné) is, és kérte engedélyét az udvarláshoz. Csát Erzsébet elvált első urától. Vásár volt éppen Gyomán, ő a ház előtt állt kisfiával, amikor két legény ment arra. Az egyiknek megtetszett a menyecske. Harmadnap gyalogsátánt küldött tudakolni, elvált-e már, s fogadná-e közeledését.

Ha a leány családja ismerte a legény családját, egyszerűbb volt a döntés. Először a szülők tárgyalták meg a dolgot, majd a leányt is megkérdezték, „le tudja-e vele küszködni az életet”. Vagy nyomban üzenetet küldtek vissza, vagy gondolkodási időt kértek. Az utóbbi esetben a leány szülei küldtek gyalogsátánt biztató, vagy kitérő válaszukkal. Csapó Sándorné 1904-ben Zöld Mari igen-jét vitte Kató Eleknek, majd 1909-ben Gál Terézét Erdei Lajosnak. Kovács Róza először igent üzent Csapó Lajosnéval Csapó Sándornak, de néhány nap múlva meggondolta magát, és az ő gyalogsátánjával nem-et küldött. Fekete Marit 15 éves korában kereste először gyalogsátán, majd ezt még összesen hat követte. A hetediknek, V. Kovács Lajosnénak, akik Lukács Gábor nevében jött, 1912-ben mondott igent.

A leány könnyen talált gyalogsátánt rokonságában, ha igent üzent. Ellenben a nem vitelének keserves szerepére csak húzódozva vállalkoztak. Erre a szerepre századunk első évtizedében már felhasználták a postát is. Fekete Mari is levélben írta meg D. Zs.-nek „Köszönöm az irántam ’ megemlékezését, de ne fáradjon!” Kíméletes kitérő választ adott az elutasító család: „Még nem akar férjhez menni..!” Az ilyen gyalogsátánt kelleetlenül fogadták, és részt kellett vállalnia rokoni kapcsolatai miatt a fiú rokonságának orrolásából. F. J. gyalogsátánja Fekete Mariéknál kifordítva vette fel ködmönét, s úgy távozott nyíltan dacolva a nem miatt.

A bátrabb legények személyesen mentek el lánynézőbe, nem kértek ehhez engedélyt gyalogsátán útján. S ha megköszönte a lány a megtiszteltetést, azaz kiadta útját, a legény nem mulasztotta el a megjegyzést: „Nagyfőnt hordod az orrod Róza!” A szomszédos Endrődről a „karórágó” (gőgös) gyomaiak közé, vagy Gyoma északkeleti oldaláról, Mírhátról, a nyugatira, Fegyvernekre, menni személyesen leánynézőbe, ehhez kellett ám kurázi. Nem hiába született a gyomai szólásmondás: „Fegyvernek, – ne menj arra, megvernek.” Az idegenbe tartó legényt botokkal felszerelt barátai kísérték el útjára, s amíg benn időzött a lányos házban, őrt álltak a kapu előtt.

Ha az ipa (apa), napa (anya) és a lány jóváhagyták a legény udvarlási szándékát, kezdetét vehette a rövid ideig tartó udvarlás. Az udvarlás engedélyezésének kelte egy íratlan házassági szerződés lapjának aljára került. Egy gyomai régi szólásmondás is ezt a napot idézi: „Mire az Isten észreveszi, két vénasszony összeteszi.”

Az udvarlás kezdete után néhány héttel maga a legény kérte meg a leány kezét mondóka kísérettel:

Tisztelem e háznak gazdáját, asszonyát,
Megkérem magamnak szép eladó lányát. stb.

A lakodalom napján jutott még szerep a gyomai gyalogsátánoknak. V. Kovács Lajosné, Lukács Gábor gyalogsátánja 1912 márciusában vacsora után a lakodalmi zenekar elé állt, és elénekeltette a násznéppel:

Végimentem az utcán,
Besároztam a csizmám,
Megérdemli az a lány,
Kiért sáros a csizmám.

Ez a köszöntő a menyasszonynak szól, aki vele igent üzent. A gyalogsátán fáradságát a vőlegény köszönte meg, elhúzatva nótáját.

Ennyit a gyomai gyalogsátánokról. Békés községben szélesebb területet fedett ez a szó a nép tudatában. Nem csak házasság-ügyben vitt hírt a gyalogsátán. Mészáros József egy 1904-ből származó gyermekkori emlékére hivatkozva mondja: A békési tanácsbeliek egy üstökös feltűnésekor „gyalogsátánt menesztettek”. Egy „mindentudó” idős asszonyhoz, mondaná meg, mi is történt tulajdonképpen. Sarkadon is többet jelent a szó. Képiró Erzsébet (Sarkad Ságvári u. 37.) tudatában az ártó szándék uralkodik a gyalogsátánokról: „Régen az ilyen öregasszonyok leányoknak és legényeknek névtelen leveleket küldtek. Legtöbbször rosszat írtak valakiről.” Tóth Sándor (S. Kálvin u.7) így nyilatkozott a feltett kérdésre: „Olyan öregasszony, aki fiatalokat összeházását, házasságokat szétválasztani igyekszik, pletykát, híreket hord és kohol.” Pribék Ferenc (Petőfi u.) ismert egy 1959-ben elhunyt Leel-Össy Jánosné nevű asszonyt, aki magát kitüntetendő használta a titulust. Leel-Össy Jánosné libáit hajtva így beszélt hangosan: „Jön már a gyalogsátán a burikkal.” (Burik: libák.) A Váradi Ferencről

nyert értesülésünk viszont Doboz községből való. Itt az összeboronálás után a menyasszony ágyát a vőlegény gyalogsátánja váltja ki jelképes összegért.”